Мені зараз уже багато років, а тоді було тільки сім. Це дуже гарний вік. У сім років мені найбільше за все хотілося бігати. Зараз я уявляю себе таким: я білявий, стрижений матір'ю без гребінця, отже, на голові у мене густі покоси такі самі, як у всіх моїх товаришів. На мені штани з підтяжкою і ситцева сорочка 8 великими червоними півнями.

Сьома година ранку. Я встав і зразу вибіг надвір. Тут, надворі, літо. Тепло і сліпуче світить сонце, але земля, город, наші деревця, що ростуть у дворі понад тином, ще вогкі від роси. На городі росте картопля. Вона цвіте вже, і як же вона пахне! Я сідаю проти сонечка під стіною, заплющую очі, нюхаю цвіт картоплі і отак завмираю на півгодини. Сиджу і досипаю, гріюся, відганяю муху, яка все поривається сісти зверху на мій розбитий палець на правій нозі. Я плюю на землю, роблю з неї пластир і замазую цим пластиром виразку на пальці. Тепер хай собі скільки хоче сідає та муха, але разом з цим клопотом тікають і мої дрімки. Я розплющую остаточно очі, схоплююся і, схопившися, відразу почуваю, як мені їсти хочеться! В хаті біля печі порається мама. Я входжу в хату і кажу: <<0й мамо, їсти хочу!" Мама, не дивлячися на мене, підходить до стола, розкриває накриту рушником хлібипу, відрізує скибку хліба, присолює її, каже непривітно: "На їж". Так вона каже, коли не сердита. Коли ж сердита, то кричить: "Підождеш, не здохнеш!" А кота вже зовсім засмучена і плаче з горя, то, відрізавши хліба і посоливши його, кричить: "На, їж, щоб тебе собаки з'їли. І де ви, проклятущі, взялися на мою голову..." Вона лається й плаче, а я, засмучений, їм хліб і мовчу. Мені не шкода мами; плаче, журиться і лає нас, дітей,, вона часто, так часто, що ми вже й позвикали до цього. Здається, так,і мусить бути. Нас багато, всі хочуть їсти, а їсти нічого. Кричить же мама часто: "Що я вам дам? Беріть мене їжте! Пийте мою кров!" У таку хвилину вина може й побити, і ми бережемося тоді, щоб не потрапити мамі під руку.

Але сьогодні день мирний. Мама не плаче і не Мається. Я спочатку їм хліб з сіллю, потім снідаю картопляний суп. Апетит у мене добрий. Хлопець я здоровий, костистий, бігаю швидко, борюся з хлопцями

метко, можу лазити на дерева, купатися в річці і взагалі вмію все, що вміють робити мої товариші. Після сніданку, коли мама не каже: "На три копійки, купи па дві копійки олії і на копійку солі",— я щасливий та й вільний. Якусь мить стою серед двору, прислухаюся, де хлопці — чи повставали вже, позбігалися докупи? І ось мій слух уловлює знайомий крик, сміх, гомін. Я озираюся — чи не бачить моїх намірів мама, і ноги мої несуть мене з двору. Через хвилину я з хлопцями. У кожному дворі по два-три хлопці — Василі, Грицьки та Івани. Який урожай був на отих Іванів! У нашого1 сусіди було аж три Івани — Іван. Парубок, Іван Великий, Іван Малий. Був ще Іван Пигида, Іван Чудушта, два Івани Харцизенки — Іван Чорненький та Іван Сіренький... Я —— теж Іван Баван, па капусті сидів, усі черви поїв. А проте як пе багато Іванів, а простору вистачає і для інших імен. Он насідає па Івана Сіренького Василь Кисіль, багно місив за хатою лопатою, під вербою головою; он бореться з Пилипом Андрій Задерій, побіг на дорожку, стукнув у ложку; он підставляє ніжку Микиті Грицьопуп — синій пуп, продавав жаби на тарілочці по копійочці... Це все дрібний семи-, восьмилітній народ. А крім цих, буває Ще й дорослий люд — одинадцяти й дванадцяти років. Я дуже добре пам'ятаю трьох із цих дорослих — Андрія Горобця, Максима Чобота і Марка Золотого. Я був закоханий у Марка Золотого. Він мав чорний чуб, чорні розгонисті брови і карі, вічно веселі іскристі очі. Він сам був з Оля-нівки, але дружив з Максимом і часто гостював у нього. Мене він називай Іваньком і, зграбаставши на оберемок, намагався закинути на Максимову повітку, а потім казав: "А мотнися принеси огірків". Огірків треба було нарвати на городі так, щоб не бачила мама, і я це робив залюбки, бо був закоханий у Марка, і зробив би, може, й не це, аби тільки він наказав. У Марка був старий-престарий складаний ножик, виточений уже мало не до спинки, він розкривав його, розрізав огірок, присипав сіллю, тер одну половинку об другу, аж поки не схоплювалися бульбашки, і починав їсти. А я стояв, і в мене котилася слина — так умів смачно їсти мої огірки Марко. Інколи, глянувши на мене, він казав: "На, їж" — і простягав пів посоленого огірка. Я й досі чую в роті смак цього огірка, і він бентежить мене разом з сонцем, росами, разом з усім, що воскрешає в моїй пам'яті оті роки. Але побачити Марка Золотого, Максима Чобота і Андрія Горобця можна тільки в

неділю. В будень на вулиці господарі — ми, семи-, восьмилітні. —І ось ми позбігалися, встигли чи не встигли перекинутися словом, і посеред нашої піщаної вулиці вже кублиться мала купа, невеличка, дайте ще. А потім враз — ні малої купи, ні хлопців. Де ж вони?

У нас за городами росте Ліс з хащами молодої акації і сосни, з Довгим і Круглим озером: за цим Лісом є ще один ліс — Великий. Між цими лісами простягаються Луки. Луки звичайні і Великі луки з глибокими затоками, що повганялися в масиви наших лісів. Ці' затоки у пас називаються кутами, отже, є Ремезів кут, Гордіїв кут та й інші. Є також Луг — ліс, що простяг-ся вздовж понад нашою річкою. В Лузі на багнах ростуть самі вільхи та калина, та кущі верболозу, і все це оповите, поплутане, заткане буйними заростями хмелю. Через Луг біжать стежки до річки і до найближчого' її коліна — Скапенівки. Стежки ці залиті водою, вони грузькі, твань хлюпа під ногами і лунко плямкає, коли витягнеш із неї ногу. Яка ж це втіха — вибирати найдикіші стежки, грузнути по коліна і потім Лз отим гучним виляском витягати з тванюки ногу. А яка насолода брести по цояс через канави з прогрітою сонцем теплою водою, а потім простувати вздовж берега річки і захоплено стежити, як перед тобою на всі боки стріляють, мов викидані з пращі, зелені довгоногі жаби й жабенята. Річка вузька й глибока, дно в неї глеюватe, тверде, в крутих берегах живуть раки. А по той бік — вигляд на величезні луки, за якими вже починається гора і на тій горі красується наше місто з білими домочками Слобідки і золотими хрестами церков. По той бік купаються хлопці з Слобідки, і ми їх дражнимо: "Городяни-дукп поїли гадюки, а ми кажем: дайте нам, вони кажуть: мало й нам..." Ми перегукуємося лайками, кидаємо один на одпого грудки сухого глею, а сонце — світе ясний і прекрасний! — яке сонце світить над нами, які пахощі оповивають нас, які картини рідних закутків тішать наші очі... Як іти на схід від Скапенівкн Першої до Скапенівки Другої, то можна дійти до затоки, яка берегом виходить на Олянів-ські піски. Піски ці, розпечені сонцем, пашать під ногами, але яка втіха, накупавшися, кинутися в цей пісок, простягтися й лежати під тими промепями з єдиним почуттям: як гарно жити, коли навколо таке

сонце, такі піски, ця річка і ота блакитна далечінь, що ледь мріє, оперезана край світу блакитного сосновою посадкою...

Я набродився, по болоті, набігався па луках, накупався, належався в піску, напився сонця і йду поволі через оцей чарівний світ. Поспішати— мені нікуди, навпаки, всі зусилля душі — свідомі й несвідомі — мобілізуються для того, щоб не йти додому, щоб продержатися поза двором якомога довше, бо дома ждуть мати, а може, й віник, а може, й тринчик (вузький батьків поясок, яким він підперізує штани; старі діди ще доношували полотняні штани з очкурами, але молодше поколінпя перейшло вже до тринчиків). І я йду, ледве тягнучи ноги, йду, куди хочу, рвучи по дорозі і поїдаючи різні їстівні трави з соковитими стебельцями — "лопуцьки". Тут і смовдя, і козельки, і молочаї, і борщі, і свербигузи, і курячі стегенця. Найкраща за всі ласощі смовдя...

Не знаю, як занесли мене ноги на Горб. Горб — це .велика довгаста лисіша серед лісу.. Лисина справді випнута горбом, і тут лісничий, засмучений і сліпий на одне око чоловік, у якого було одинадцятеро дітей, сіє рік у рік жито. На Горбі — ціле море зеленого жита, а навколо жита стінами стоїть ліс, з трьох боків — дубовий, а з одного — чистий березовий, підпертий струнками білими колонами. Як вабить мене частокіл білих ко-лоп і це прозірчасте листя, таке смолибте і гіркоприємне на смак! Тут мені вільно дихати. Я можу лягти під березою і дивитися крізь мережаний серпанок отого листя на білі хмари, що повільно пливуть на небі, можу злізти на тоншу деревину і, пригнувши її, почати гойдатися, дістаючи ногами до землі і знову відштовхуючись від неї. Коли береза, висока, то підкидає вгору так, що дух завмирає.

Між .стіною березового лісу і житом біжить стежка, обрамлена з обох боків БИСОКОЮ травою, переплутаною з волошками, сокирками і Петровим батогом. Колінчасті стебла Петрового батога .стирчать на всі боки, перегороджують стежку, зачіпають за довгі холоші моїх черкасинових штанів, а інколи то й— можуть через обличчя. Жито посіяно сівалкою, і, йдучи стежкою, я не зводжу очей з міжрядь, які під зеленим дашком своїм біжать кудись у сутінь буйного травостою. Ось я

помічаю пір'їнку, що зачепилася за житнє стебло. Чия вона? Може, ходив тут перепел або куріпка, загубили пір'їнку і повернуться по неї, а я тоді — хоп! Візьму,та й накрию їх своїм картузом. Земля, на якій я лежу впоперек стежки,— тепла, стебла трави, які обплутали своїми чіпкими гілочками мою голову,— теж теплі. Перед очима в мене прозірчастий кущик фіолетових сокирок, наді мною небо і розпечене сонце, за спиною — білґ берези, збоку десь далеко пісня: "Ой у полі жито 'копитами збито, під білою берізкою козаченька вбито. Ой убито, вбито, занесено в жито, червоною китайкою личенько покрито..." Пісня ця завжди тривожить мине. У серці щось наростає, в ньому пробігають хвилі смутку й неспокою; з-під вій виступають сдьози, але сльози не за козаком і дівчиною, що— ридає наД ним,' а від того, що світ такий великий, а я такий маленький. І чого мене вабить ця пісня? ця людина? ці шляхи? Навіть назви далеких місцевостей оповиті для мене романтикою, ВОНРІ так кличуть до себе і такі незвичайні. Десь є якесь не знане мною Комишувате, десь є За-чепилівка, Михайлівна, Дарнадежда і, нарешті, Дубові Гряди. Як ці Дубові Гряди непокоять мою уяву! Як я до них пориваюся. Дубові Гряди! Ось я —бачу перекати горбів, що біжать вдалину, а на них важкими темно-зеленпми хвилями застиг дубовий ліс, і я підводжуся з своєї стежки і з непросохлими сльозами, з напівзаплющеними очима іду кудись уздовж житнього поля, може, до отих Дубових Гряд, що так бентежать мене. У грудях у мене щось так важко ридає. Як мені неспокійно. А тут ще оця пісня: "Ой у полі жито копитами збито, під білою берізкою козаченька вбито. Ой убито, вбито, занесено в жито, червоною китайкою личенько покрито. Прилетіла пава, на серденько впала, заломила білі ручки та й защебетала..." Чого ця пісня мав таку владу наді мною? Чого вона змушує так боляче стискатися оте моє мале і без того охоплене тугого серце? В грудях так щемить, і так вони набрякають тугою,— оЛ груди. А піспя летпть. Ах, це ж співає ту пісню тітка Марина у своїй білій хустці, молода жінка, яка давно підкорила мене. Вона вся не така, як інші; і ті карі очі, і ті руки, від яких можна заплакати, такі вони теплі. Ось вона, розмовляючи з моєю матір'ю, кладе мені свою руку на голову, водить цією рукою по моїх вигорілих на сонці покосах, тулить ту мою бідолашну голову до себе і знову водить, водить по покосах руками... І оте сонце, й оті Дубові

Гряди, і оця Марина, і її пісня переповнюють всю мою душу. Куди ж іти? Куди пориватися? В оту долину, до Дубових Гряд, до Марини і її пісні? А пісня лунає: "Ой убито, вбито, занесено, в жито..." І раптом пісня уривається. Я починаю розуміти, що там сталося щось страшне. Там щось діється з Мариною. Це ж я почув її скрик, це ж я бачу, як спинилася вона, як сполотніла, притулила руку до серця. Свят, свят, що це? Це впоперек стежки, головою в житі, ногами в траві — волошках, сокирках і Петровому батозі — лежить хлопець. Йому одинадцять або дванадцять літ. Він жовтий, як віск, і нерухомий. Очі в нього розплющені і дивляться в небо. Але чого такий моторошний їх погляд? І я теж роблю крок назад. Хлопця знаю. Це Марко Золотий з Олянівки. Він з самої весни робить в якопомії разом з Максимом Чоботом і Андрієм Горобцем і щонеділі приходить до Максима в гості, а Максим живе біля нас. Скільки разів я грався з ним у ґудзика, в припічка, горю-горю дуба, скільки разів крав на городі огірки для нього! Я знаю, що Марко прибився; поїхали в обід напувати копей, він упав і відбив печінки. Старші хлопці Ьднесли на хутір на свиті його, а він все стогнав і лежав із заплющеними очима. Я знав, як нужа напала на нього, як його до себе взяла стара Микитиха, скупала, постригла, переодягла в чистенькі штанці і сорочечку, а він все одно лежав стогнучи. А це, мабуть, зібрався піти до діда в Олянівку та й помер на половині дороги. Еге ж, помер. І от лежить головою в житі, а ногами в густій траві. І по його босих ногах лазять чорні мурашки. Ніхто не закриє личенька йому червоною китайкою. Прийшов лісничий з ряднинкою, зняв картуза, перехрестився і поклав ряднинку на Марка. Одно око в лісничого закрите повікою з чорними віями, а друге, як завжди, дивиться невесело, тужливо, Марина стоїть, витирає сльози, шепоче:

— Бідолашний Марко...

А біля Марка край жита вже купа людей. Прийшов і дід Гусак — йопб за наглядача призначено біля Марка, поки приїде начальство і скаже людям, що далі робити. Я стою, притулившися до Марини, мені страшно, і Марина, витираючи однією рукою сльози, другою водить по моїй голові, тулить ту голову до себе.

— Бережи свою матір, допомагай їй,— каже вона,— бо бач, що буває на світі з хлопцями, у яких немає ні батька, ні матері.

Я слухаю Марину й бачу Марка Золотого іншим, піж зараз. Ось віп серед нас з шкуринкою від того хліба, який печуть й якономії. Ця шкуринка така завбільшки, як полумисок, тверда і блискуча. Дівчата у панській пекарні перед тим, як садовити хліб на черінь, припліскують кожну хлібину мокрими долонями, і чим краще приплещуть, чим жаркіше натоплять у печі, ТЕМ блискучішого і твердішою вийде шкуринка. В якономії в обід хлопці їли капдьор з —ваганів — довгих коритець, а Марко ЗОЛОТИЙ окремо, з цієї шкуринки, як з полумиска, і вона була така тверда, що не розкисала. Шкуринка попадала найметкішому, а Марко Золотий міг стояти па коні, коли він біг навскач, драв горобців у колодязі між цямригїами і стрибав на ходу з коня через борону, перекинуту зубками вгору. Скидан Кирило теж хотів був перестрибнути, та впав на зубок. А цього разу й Маркові не пощастило: відбив печінки.

Минули довгі літа. Давно поховали Марка, десь нема вже, мабуть, серед живих і Марини. І тим більше хвилює мене щоразу пісня, яку я чув у своє раннє дитинство: "Ой у полі жито копитами збито..."